

L'economia feminista. Reflexions des del gènere

Ignasi Brunet

1. Ciència i gènere

Aquest capítol té per objectiu, d'una banda, posar de manifest el paper que té la ideologia de gènere en la construcció de la ciència econòmica, atès que aquesta ciència, com denuncia l'economia feminista, està marcada per biaixos patriarcals, és a dir, pel segell de la dominació masculina i, més específicament, per una doble dominació inseparablement econòmica i sexual, o més aviat d'una causalitat recíproca mitjançant la qual l'economia emmascara la divisió sexual del saber i del treball. D'altra banda, desenvolupar que l'economia feminista no constitueix un corrent homogeni, sinó un ampli conjunt d'aportacions realitzades des de tres enfocaments: l'economia del gènere, l'economia de la conciliació i l'economia de la ruptura. Són enfocaments que qüestionen l'epistemologia patriarcal dominant en el discurs econòmic, en estar profundament generitzat o, en altres paraules, que l'activitat econòmica s'ha interpretat a través de categories masculines mitjançant valors androcèntrics, exclouent de les esferes valorades econòmicament a les dones. Per aquest motiu, l'epistemologia feminista proposa iniciar les preguntes de la investigació començant per la vida de les dones per identificar en quines condicions, dintre de les relacions naturals i socials, es necessita investigació i què és el que pot ser útil (per a les dones) que s'interrogui d'aquestes situacions (Harding, 1998).

Per aquest motiu, les epistemologies feministes han de partir de la multiplicitat de les condicions de les dones. Historiar les situacions particulars a fi de proporcionar explicacions a partir de les especificitats contextualitzades. A més, preguntar-se per l'origen de les situacions plantejant preguntes que al·ludeixin als factors que van influir

per organitzar la societat d'aquesta manera específica i no d'una altra. Deconstruir la pròpia estructura binària de la societat atrapada en home/dona com a categoria d'organització social per explorar les innumbrables possibilitats d'organització a partir de pressupostos diferents. Així mateix, és l'existència d'aquesta estructura binària la que explica que «a tot arreu i en tots els temps, el «valor» distingeix el treball masculí del femení: la producció «val» més que la reproducció, la producció masculina «val» més que la femenina (fins i tot quan són idèntiques entre si)» (Hirata i Kergoat, 2000: 142). Aquest problema del «valor» del treball —terme utilitzat per Hirata i Kergoat (2000: 143) en el sentit antropològic i ètic, i per descomptat no econòmic— és clau en tant que aquest «valor» indueix una jerarquia social. Valor i principi de jerarquia romanen immutables sota moltes aparences, en el sentit que el treball d'un home «pesa més que el d'una dona. I qui diu jerarquia, diu relació social. Existeixen milers de proves per a qui vol veure-les, de l'omnipresència d'aquesta opressió de les dones pels homes en el treball, ja que cal parlar certament “d'opressió”, de “dominació”, i no de “desigualtat” o “d'injustícia”».

És l'existència d'aquesta estructura el que duu l'economia feminista a la reflexió teoricoepistemològica, que planteja una sèrie de preguntes entorn dels biaixos androcèntrics del coneixement científic en economia i la defensa del que Haraway (1991) denomina una racionalitat situada, posicionada, i com una eficaç manera de lluitar contra l'androcentrisme que encara impregna la nostra cultura, i per la conquesta de la igualtat entre els éssers humans i la justícia dels mèrits. Es tracta de reintroduir les dones allà on els homes representaven el subjecte, allà on es confonia sense objeccions ésser humà amb ésser de sexe masculí. En aquest sentit, la introducció de les diferències de sexes en les disciplines socials representa més «que la simple addició d'un actor social suplementari —d'una actriu, més aviat—. Fer visible l'opressió de les dones i oferir explicacions «a les invariants que sembla sofrir el treball de les dones des de l'Edat Mitjana fins als nostres dies» segueix sent un programa de candent actualitat, però incomplet». A més, trencar amb una anàlisi sexuada del món del treball «no porta com a conseqüència única, ni essencial, la introducció de les dones i el femení en l'univers professional. El gènere obliga a replantejar-se les categories i els esquemes de l'anàlisi» (Laufer *et alii*, 2005: 23).

Adán (2006) planteja que els debats epistemològics que es donen al si de la teoria feminista criden l'atenció en tenir com a denominador comú la reconceptualització de la noció d'objectivitat. En lloc de fugir o de deixar en l'oblit un dels conceptes fonamentals de la ciència moderna, les propostes feministes elaborades a partir de la categoria gènere, advoquen per l'elaboració d'una nova noció que sigui capaç d'evitar un relativisme extrem que no es percep com un bon aliat dels interessos de les dones. De fet, la preocupació per l'objectivitat desemboca en un compromís ontològic

de caràcter feble amb el realisme. Això és, les feministes, en allunyar-se del perill que implica igualar totes les visions del món sense poder prendre partit per aquelles menys articulades en funció d'interessos de poder, tendeixen a acceptar formes de realisme que no impliquen renunciar a quotes de constructivisme. Aquesta ambivalència entre el constructivisme i el realisme es reflecteix en les variades propostes reflexives sobre el coneixement fetes des del feminisme: l'empirisme feminista (Longino, 1990; Nelson, 1990; Nelson i Nelson, 1996), les teories del punt de vista feminista (Hartsock, 1996, 1998; Harding, 1993, 1994) i els desenvolupaments amb connexions postmodernes (Haraway, 1999, 2000; Hekman, 1990).

L'empirisme feminista en concret ofereix una alternativa «al subjecte abstracte de la modernitat. Aquest subjecte, suport de l'individualisme gnoseològic que les feministes rebutgen, és criticat fonamentalment per tenir un caràcter corporalment, culturalment i històricament invisible, ser homogeni i unitari per excloure les diferències que grups d'individus puguin posseir, ja siguin de classe, raça o gènere i, finalment, definir-se de manera radicalment oposada a l'objecte. En el llenguatge feminista, aquest tipus de subjecte ha adquirit el denominador comú de subjecte individual cartesiana, en part per emfatitzar la negació del cos com a categoria que intervé en el procés de formació de la subjectivitat en la modernitat. Enfront d'aquest llegat individualista, descorporitzat, universalista i descontextualitzat del subjecte cartesiana, l'empirisme feminista opta per reconfigurar el subjecte apel·lant al caràcter social del coneixement. Es converteix, així, a la comunitat en el veritable subjecte cognoscent, ja que el coneixement és una pràctica comunitària on l'objectivitat és més una tasca de consens intersubjectiva que d'adequació.

La teoria del punt de vista feminista considera que la política i l'epistemologia estan totalment vinculades, i defineix l'objectivitat des de paràmetres eticopolítics, on la reflexivitat desenvolupa el seu paper com a forma de control sobre els valors més favorables als col·lectius marginats, ja que només des de les vides marginades poden ampliar-se els estàndards d'objectivitat per elaborar el concepte d'objectivitat forta. De fet, les teories del punt de vista no són essencialitzadores ni generalitzadores, no estan fonamentades en les identitats, sinó que són potenciadores d'una nova identitat política. A més, les seves anàlisis i propostes no tenen per objectiu fer fenomenologia de les vides marginades per descobrir la veritable visió de la realitat que se'n destil·la. Al contrari, del que es tracta és de trobar un espai discursiu des del qual s'estableixin les bases estratègiques per a la lluita política. En paraules de Harding (1998: 159), «els homes també poden aprendre a començar els seus pensaments a partir de les vides de les dones, i la gent del nord de les vides del sud, com ja molts ho van fer. Els malentesos arriben perquè l'objectivisme insisteix que l'única alternativa a «la seva visió des de cap part» són els prejudicis amb interessos especials i els etnoconeixements que poden ser

entesos només dintre d'una epistemologia relativista. Per contra, les epistemologies del punt de vista proposen que els desequilibris del poder institucionalitzat deixin actuar al que es comença en les vides marginades, a manera d'espai crític per formular noves qüestions que puguin expandir el coneixement sobre el poder institucionalitzat i els seus efectes».

En els feminismes amb connexions postmodernes es proposa la deconstrucció de la idea d'identitat femenina i la revisió crítica de les diferents definicions de la ciència a partir del reconeixement del caràcter històric, situat i polític del coneixement científic. Aquest enfocament es desenvolupa a partir de la idea que la noció d'objectivitat està entreteixida amb els coneixements situats, que són l'estratègia que permet superar la dicotomia universalisme/relativisme. De manera que el qüestionament de la visió tradicional de la ciència que planteja el feminisme postmodern ens deixa enfrontats a la necessitat de superar la dicotomia naturalesa/cultura, tant en l'objecte com en el subjecte i en la naturalesa mateixa del coneixement. Hem de veure (i veure'ns) híbrids, quasiobjectes i quasisubjectes, mòbils i fràgils per a un coneixement que no és que estigui condicionat per la realitat social, sinó que n'és part fonamental: és una de les seves més importants fonts de poder. El que anomenem naturalesa no deixa de ser un constructe (una inscripció en les quasicoses) de l'activitat social i científica, mentre que la realitat social, inclosa la científica, és un constructe (una inscripció en els quasisubjectes) de l'activitat científicosocial. D'altra banda, l'objectivitat assenyalava on estem i on no, atès que, per Haraway (2000), reconèixer que tots els ulls són un producte material, històric i tecnològic és el començament per acceptar que l'objectivitat és una conversa de diferents coneixements situats. En altres paraules, tots els objectes de coneixement cal entendre'ls com a actors semioticomaterials que són part activa del procés de coneixement.

2. Economia del gènere

Si hi ha un tema sobre el qual la perspectiva feminista hagi pensat, analitzat, aquest és la divisió sexual del treball, entenent que la dimensió de gènere té un paper central respecte tant de les assignacions de les tasques de cura en la llar com de la inserció de les dones en el mercat de treball, i que és la dimensió que més està travessada per les consideracions de gènere i família moderna. Aquesta forma de família, articulada a partir de l'amor romàntic, de la lliure elecció dels cònjuges i de la divisió sexual del treball, es consolida amb el model d'estat de benestar, i es constitueix en el centre de la reproducció de la força de treball; regula, així, les fronteres entre privat i públic.

La divisió sexual del treball, que és la condició, al costat del matrimoni, de la consolidació del model de família moderna, és explicada per l'economia ortodoxa o neoclàssica mitjançant la figura de l'*homo economicus*. Aquesta figura defineix un individu que obeint la força de la seva naturalesa persegueix una riquesa més gran que una inferior, un individu la racionalitat del qual és explicada per la capacitat humana basada en una perfecta consistència interna en la presa de decisions, i per la persecució de l'objectiu de maximització de l'interès mateix atenent a l'estructura interna de les preferències individuals. La racionalitat només s'assoleix si es parteix d'un model semblant, en el qual els agents socials són definits com racionals, autònoms, anònims i amb preferències estables; agents que interactuen, és a dir, intercanvien, i realitzen les seves decisions maximitzant-ne la utilitat, subjecta a restriccions i obtenint uns resultats de preus d'equilibri i assignació eficient dels recursos.

El model ortodox o neoclàssic explica que la participació laboral depèn del resultat d'una elecció entre renda salarial i oci, és a dir, donat un temps total disponible, l'agent maximitza la seva utilitat en funció de les seves preferències sobre la base d'una doble restricció temporal, ja que el treball remunerat suposa un sacrifici d'oci, i al revés, el cost d'oportunitat de l'oci és el salari no percebut. Sota aquesta explicació, Mincer (1962) argumenta que el salari no solament afecta la distribució del temps entre treball de mercat i oci, sinó també la distribució entre treball de mercat i treball domèstic, en el sentit que un augment del salari de les dones casades indueix a una substitució del treball domèstic per treball de mercat, la intensitat del qual dependrà del grau de substitució entre béns de mercat i béns domèstics. L'augment de la renda familiar pot tenir un efecte positiu sobre l'oci, però també determina de forma indirecta l'assignació del temps entre treball de mercat i treball domèstic, segons les elasticitats de renda dels béns de producció i els de producció domèstica.

En aquest model, la llar és analitzada com una institució mercantil, i en la qual la divisió sexual del treball maximitza els beneficis de tots els membres de la llar igual. La maximització del benestar conjunt es basa en el supòsit fundador que tots els recursos domèstics són mancomunats, almenys conceptualment. Després es redistribueixen segons el principi d'optimalitat de Pareto, a saber, una situació en la qual cap membre de la unitat domèstica pot resultar afavorit sense que algú en surti perjudicat. La identitat del membre de la llar que guanya o posseeix recursos es torna irrellevant, ja que tots aquests es combinaran i després es redistribuiran d'acord amb aquesta norma bàsica de presa de decisions. En aquesta anàlisi de la llar, són ignorades les desigualtats de gènere que operen en el seu si i en cap cas les relacions de gènere no són enteses com relacions de jerarquia, sinó de complementarietat. Sota aquesta complementarietat s'explica la causa última del que es consideren decisions racionals adoptades en la llar. Aquesta causa última està en les diferències sexuals que introdueix la naturalesa, la

biologia, i ignora la capacitat de certs col·lectius per imposar un model d'organització i una ideologia que adscriu la dona al treball de reproducció —que s'escapa de la capacitat d'elecció de les dones— independentment que realitzin o no treball remunerat.

En el model neoclàssic cal situar, llavors, l'anomenada economia del gènere, que s'erigeix sobre la base de la dicotomia home/dona, i que funciona organitzant les diferències significants/significatives d'acord amb una escala jeràrquica que està governada pel subjecte estandarditzat dominant: l'home, blanc, burgès, heterosexual, sense discapacitats, etc. Aquest subjecte encarna la normativitat i la normalitat, enfront de l'oposat, que encarna la diferència, i la diferència significa inferioritat. Aquesta dicotomia ideològica és present en la nova economia de la família; economia expressament dedicada a explicar allò que ocorre en l'esfera de la llar, ja que aquesta nova economia sorgeix precisament tractant de donar resposta als problemes que presentava la teoria ortodoxa per explicar l'oferta laboral femenina. Per tant, la nova economia de la família aborda explícitament la qüestió de l'oferta laboral femenina. No obstant això, el problema fonamental és que ho fa des d'una postura justificadora, fins i tot elogiadora de la desigualtat, perquè entén que la distribució desigual de tasques entre dones i homes és una organització eficient del temps i que les diferències salarials són causades per la menor productivitat femenina. La noció de productivitat del treball sorgeix en el marc de la teoria neoclàssica del capital humà, que és una teoria dels ingressos sempre que se suposi que la demanda és estable, de manera que les diferències de productivitat dels treballadors pel costat de l'oferta són la font principal de les diferències d'ingressos. La menor productivitat femenina és conseqüència d'una menor inversió en capital humà per part de les dones, explicada en funció de la divisió del treball de la família d'acord amb el principi d'avantatge comparatiu; és a dir, les decisions òptimes sobre assignació de temps en llars pluripersonals han de prendre's tenint en compte la capacitat dels diferents membres de la família i els conflictes entre els incentius que els afecten. La divisió de tasques dintre de la llar se serveix de la idea de l'avantatge comparatiu proposada per Ricardo per explicar el comerç internacional. Becker, en el seu llibre *Tractat sobre la família* (1981), fa una extrapolació d'aquesta teoria i l'aplica a l'àmbit de la família per explicar la divisió de tasques dintre de la llar. Becker considera que fins i tot diferències molt petites en la capacitat de producció de cadascun dels membres poden conduir a diferències molt grans en l'assignació del temps i de les tasques de la llar. Així, si existeixen rendiments d'escala creixents, o fins i tot amb rendiments constants, un dels membres s'especialitzarà en les tasques de mercat, mentre que l'altre ho farà en les de la llar.

Així, sota la idea de l'avantatge comparatiu de la dona en l'àmbit domèstic, la nova economia de la família no considera les relacions de gènere en tant que relacions de poder, amb la qual cosa el conflicte de gèneres continua al marge de la teoria econòmica. Per tant, la nova economia de la família conserva una adherència total a la divisió

sexual del treball fins al punt d'estar travessada per aquesta institució, que Bourdieu (2000) considera una institució social biològitzada. La nova economia de la família pensa sobre aquesta divisió i insisteix en la dimensió microeconòmica del repartiment dels treballs, analitzant els processos de decisió intrafamiliars a partir del model familiar home guanyador d'ingressos / dona mestressa, perquè així continuï garantint-se la reproducció social; un procés controlat pel gènere masculí. Des d'aquest punt de vista, Becker (1981, 1983) aplica el principi de presa de decisions individuals a la presa de decisions familiars, i assumeix que la funció de preferència del grup és idèntica a la del cap de família altruista i que busca el benestar de tots els integrants del grup familiar. De fet, l'objectiu de Becker és analitzar la divisió de les tasques entre els diferents membres de la família, la inversió en educació dels fills i el divorci. La idea no és altra que introduir l'*homo economicus* en un grup familiar interdependent. No es planteja si tal personatge cap en una relació familiar, simplement s'assumeix que no solament l'*homo economicus* (subjecte d'anàlisi), sinó la resta de membres de la família es guien per les mateixes pautes de comportament que ell.

Respecte al control del gènere masculí sobre el procés reproductiu, Becker sosté tot el contrari, ja que pressuposa que existeix una diferència biològica que incideix en la divisió del treball domèstic, a causa del fet que són les dones les que controlen el procés reproductiu, i això comporta una inversió biològica que fa que posteriorment elles assumeixin, de forma voluntària, la cura dels fills. Aquesta diferència sexual suposa que el temps dedicat a la llar per les dones no pot substituir-se perfectament pel temps dedicat pels homes (tot i que ambdós realitzin les mateixes inversions en capital humà) (Polacheck, 1975, 1979). La base de l'argument és que les dones tenen un avantatge comparatiu respecte als homes en les activitats domèstiques, per la qual cosa, en una llar eficient, les dones assignaran majoritàriament el seu temps al treball domèstic, en el qual la seva productivitat relativa és major. Per aquest motiu, el més convenient és l'especialització (la dona treballa en les tasques domèstiques i l'home en el mercat de treball), i la segregació de l'ocupació és conseqüència lògica d'aquesta especialització, ja que la dona no ha invertit el que cal en capital humà, no ha adquirit qualificació i no té experiència professional.

La biològització de la diferència sexual justifica, en naturalitzar-la, la divisió analítica economia/no-economia, i específicament la divisió entre producció/reproducció, que acaba transformant-se en la dicotomia públic/privat. La divisió producció/reproducció està al mateix nivell que una escissió en l'àmbit dels espais socials públic/privat-domèstic i dels rols de gènere masculí/femení. Aquesta escissió d'espais, associada a un repartiment de tasques i una construcció sexuada de les identitats, és una escissió jeràrquica i està en la base mateixa del sistema patriarcal, del sistema de dominació masculí. Per aquest motiu, l'anàlisi que efectua la nova economia de la família de

l'oferta laboral femenina no trenca els marcs androcèntrics, i constitueix el corrent del feminisme que Pateman i Gross (1986) anomenen feminisme domesticat i economia del gènere. Un feminisme que no revalor cap dels elements històricament considerats femenins, sinó que pretén que les dones emulin tot allò masculí. L'element distintiu bàsic d'aquesta economia és, assenyala Pérez Orozco (2006, 2007), la reclamació de la condició de subjecte per a la dona. En l'àmbit epistemològic, afirmant que ella també és capaç de crear ciència, i en l'àmbit de protagonisme del sistema econòmic, exigint la inclusió de les seves experiències com a objecte d'estudi de l'economia. No obstant això, aquesta inclusió es porta a terme sense una modificació substancial dels conceptes, les eines i mètodes analítics, els criteris d'elaboració i validació del coneixement, del pensament econòmic ortodox.

3. L'economia feminista de la conciliació

L'economia feminista de la conciliació es caracteritza per tractar de reconstruir les dicotomies fundacionals del discurs econòmic —economia/no-economia, treball/no-treball—, recuperant i revalorant les activitats de les dones i, des d'aquí, reescrivint els conceptes i reelaborant els marcs d'anàlisi. Les estratègies de reconstrucció plantejades són diverses. Així, l'economia feminista de la conciliació opta per concedir el mateix estatus analític a aquests elements feminitzats, encara que algunes autores prefereixen situar-los al centre de l'anàlisi per comprendre les experiències femenines. A més, l'economia feminista de la ruptura creu que l'abast del qüestionament de l'estructura dicotòmica ha d'anar més enllà, perquè l'ocultació no havia estat només producte de biaixos misògins o patriarcals, sinó un element necessari perquè les esferes i termes valorats i masculinitzats adquireixen ple significat. Per aquest motiu, l'economia de la conciliació té com a objectiu reconstruir els biaixos patriarcals de les dualitats androcèntriques mitjançant la conciliació, en pretendre compaginar allò femení desvaloritzat amb allò masculí a què s'havia atorgat superioritat epistèmica i social, i aposta per la reunificació. La labor fonamental d'aquesta economia és deconstruir, llavors, els conceptes fonamentals d'economia i treball, visibilitzar l'altre ocult (el treball domèstic, la llar, la reproducció) i desvetllar el desigual repartiment per gènere de les ocupacions i treballs. El seu objectiu és assolir el reconeixement públic del treball domèstic. En paraules de Picchio (1992: 71), «al meu entendre, per comprendre les característiques generals i persistents del treball assalariat hem d'investigar el costat fosc i ocult del treball de les dones: el treball de reproducció, habitualment definit com «treball domèstic».

Les característiques principals del treball de la reproducció són: no estar remunerat mitjançant un salari (a pesar de poder-se discutir l'existència o no d'altres tipus

de remuneració), ser un treball eminentment femení i romandre invisible fins i tot als ulls de les persones que el porten a terme. En primer lloc, això significa que, en no estar salaritzat, queda fora del mercat de treball i, per tant, no s'ha de confondre amb les activitats usualment realitzades per dones en alguna de les modalitats de l'anomenada «economia submergida o informal». En segon lloc, això també significa que el treball de la reproducció és l'activitat a la qual es dedica la gran majoria de dones, al llarg del seu cicle de vida, de manera total o parcial. Aquest fet condueix a categoritzar com a mestresses a qui es dedica al treball de la reproducció de manera exclusiva i a considerar les dones que han de compartir-lo amb una activitat laboral com a protagonistes d'una situació de doble jornada o de doble «presència». I, en tercer lloc, la invisibilitat que caracteritza el treball de reproducció significa que l'actual organització social no reconeix la seva existència com a treball. Fins i tot que la gran majoria de dones que el porten a terme, especialment les que s'hi dediquen en règim d'exclusivitat, no són conscients que realitzen unes activitats que són treball necessari per al funcionament de la societat. O que, en el cas que aquesta consciència sí que existeixi, no sol anar acompanyada del corresponent reconeixement de la seva importància econòmica i social. No obstant això, la característica que cal destacar per sobre de totes és que la dedicació femenina al treball de la reproducció no és el fruit d'un innatisme biològic, sinó el resultat de la construcció social de les diferències de gènere. Aquesta construcció que, en síntesi, converteix les femelles en subjectes femenins, orientats centralment cap al treball de la reproducció, i els mascles en subjectes masculins, centrats bàsicament en el treball de producció. Aquest procés de socialització condiciona les possibilitats materials de vida, les actituds i les representacions simbòliques d'ambdós gèneres i posiciona les dones en situació de subordinació respecte als homes, ja que en aquesta socialització diferencial de gènere s'aconsegueix que aquestes diferències reportin desigualtats i que, a més, romanguin invisibles.

La naturalesa construïda de les diferències de gènere es llegeix, des de la perspectiva de l'economia de la conciliació, sota la concepció del subjecte unitari «la dona» com igual a l'home, però discriminada o oprimida per una determinada construcció social. Aquesta concepció va igualada «a la creença en l'existència d'una esfera econòmica femenina invisibilitzada, injustament menyspreada i a la qual s'ha negat la seva rellevància econòmica. Afirmar la condició de subjecte de la «dona» és afirmar la vàlua econòmica d'aquesta esfera oculta. Analitzant l'operació de la forma de producció capitalista i del sistema de política sexual —o patriarcat—, obtindrem una completa teoria per explicar el conjunt del sistema econòmic, així com l'opressió femenina en termes de sistemes globals» (Pérez Orozco, 2007: 250). Aquesta proposta integra les dones i el femení en les esferes prèviament reservades al masculí, però sense la necessitat d'assu-

mir totes les característiques masculines, és a dir, conservant els trets femenins que es consideren positius. Es concilia, per tant, el millor d'ambdues dimensions.

L'economia feminista de la conciliació s'especifica en la teoria de la producció/reproducció, i que Carrasco (1991) denomina enfocament «srafià» o reproductiu, i que pretén visibilitzar les esferes prèviament ocultes de l'economia, les feminitzades. En paraules de Carrasquer *et alii* (1998), el treball de la reproducció es fa viable com a concepte, en primer lloc, per l'acceptació de l'existència del treball domèstic com a forma de treball. En segon lloc, per l'esforç d'algunes especialistes, principalment anglosaxones i franceses, que, des del camp de la història, l'economia, la sociologia o l'antropologia, han anat posant de manifest com el capitalisme ha reforçat l'estructura patriarcal de la nostra societat. En els seus estudis, les economistes de la conciliació mostren com el capitalisme ha segregat doblement el treball femení, en separar el lloc físic de la producció de mercaderies (la fàbrica) del de la reproducció de la vida (la llar i la família). Això succeeix perquè l'organització socioproductiva del capitalisme industrial ha reforçat la invisibilitat del treball que les dones realitzen per mantenir i donar atenció i cura a la llar-família, i al mateix temps aprofita aquesta activitat perquè és un treball imprescindible per a la producció. Finalment, també cal esmentar com, en aquests últims anys, altres estudioses han contribuït a fer emergir el concepte de treball de la reproducció a través de la reconsideració i ampliació del mateix concepte de treball. La perspectiva que aquí interessa destacar tracta de mostrar la incidència de les desigualtats de gènere en aquesta problemàtica. En aquest últim cas, això és possible per les limitacions que presenta el concepte de treball, nascut amb la industrialització, en ser entès únicament com a sinònim d'activitat laboral o ocupació, en les anàlisis convencionals. Aquesta nova acceptió del concepte de treball sorgeix de la necessitat de posar de manifest una sèrie de factors que caracteritzen l'activitat laboral femenina i que, en general, solen oblidar-se o menysprear-se. En concret, es tracta dels factors relatius al que es denomina «funció reproductora», i que, segons aquest nou criteri, sempre ha d'acompanyar tota anàlisi de l'activitat laboral femenina. Aquesta funció reproductora té tres dimensions: l'estrictament biològica, la derivada de la dimensió social i cultural i la relacionada amb les tasques d'atenció, cura, gestió i manteniment de la força de treball, passada, present i futura.

Així, segons Coleman (1999), per a totes les dones, excepte per a unes quantes adinerades que poden permetre's pagar altres persones perquè realitzin el treball que els és assignat pel seu gènere, la decisió de la seva oferta de treball es basa en una sèrie de necessitats que inclouen necessitats financeres, objectius socials de benestar, responsabilitats no mercantils assignades per gènere i interessos personals. Per a Carrasco (2001), el treball domèstic és realitzat, en general, per la dona, la qual, a més, pot participar en el treball assalariat. És obvi que no hi ha cap raó tècnica, cap requeriment productiu, que

exigeixi que el treball domèstic sigui realitzat per la dona. L'explicació d'això cal buscar-la en altre lloc, en una història de marginació i dominacions. L'explicació d'aquesta circumstància s'escapa dels nostres presents propòsits. Per a això n'hi ha prou d'incorporar la «dada». En realitat, afirma Picchio (1992: 454), el que «s'oculta no és el treball domèstic i les mestresses, sinó la relació de producció-reproducció que caracteritza el sistema capitalista. D'aquesta manera, un problema central del sistema econòmic s'ha analitzat com una qüestió privada i com un problema específicament femení».

En definitiva, en la societat occidental el sistema econòmic es pot entendre format pel procés de producció i reproducció material —esfera industrial— i el procés de producció i reproducció de les persones —esfera domèstica—. La producció material i reproducció humana són parts constituents d'una totalitat sense que les relacions entre elles siguin, necessàriament, de subordinació o dominació. Ambdues són entitats teòriques separades amb una certa autonomia relativa. Processos que, des de la seva funcionalitat reproductiva, estan totalment integrats en ser dos aspectes d'un procés únic: la reproducció de la societat. Això significa que la pròpia producció de mercaderies requereix matèries primeres i força de treball, i aquesta força, necessària per al funcionament de l'economia, es reproduceix al marge de les normes de producció d'aquest sistema: la seva reproducció i el seu manteniment es realitzen en l'esfera domèstica. Al seu torn, l'esfera domèstica, per reproduir els individus i reproduir-se a si mateixa, depèn de la producció industrial. La relació entre ambdues esferes es concreta en les variables distributives: salaris i beneficis. En no cobrir, en general, el salari els costos de reproducció de la força de treball, les unitats familiars es veuen amb la necessitat de transformar en béns acabats els béns no directament consumibles adquirits en el mercat.

4. L'economia feminista de la ruptura

En l'economia feminista de la ruptura, es planteja que les estructures dicotòmiques es desplacen, però no desapareixen en l'economia feminista de la conciliació. Això suposa que en continuar creient en els universals, continua havent-hi elements exclosos, encara que els grups socials que ocupen cada categoria variïn. Així, s'acaba reuniversalitzant el gènere en la seva concreció blanca, occidental, heterosexual, etc.; es converteix «en una categoria transhistòrica i, per tant, estableix totes aquelles persones que no encaixen com els nous altres» (Pérez Orozco, 2007: 38). Això significa no qüestionar les estructures jeràrquiques ni redefinir els conceptes que estan carregats de relacions de poder.

La idea que articula l'economia feminista de la ruptura és, llavors, formular una forma no universalista d'entendre la realitat. En el sentit que la parcialitat cal entendre-la en diversos nivells. En un nivell ideal, significa situar-se una mateixa en l'especificitat

de la seva realitat social, ètnica, de classe, econòmica i sexual (Rich, 1980), per respondre a la pregunta següent: Com determina la posició de cadascú en la jerarquia social la visió pròpia de la realitat social? Aquesta qüestió és avui més urgent a causa del doble procés d'intensificació de les desigualtats de poder i la seva naturalització o neutralització per la ideologia neoliberal dominant que les atribueix a fallades individuals en un sistema d'igualtat d'oportunitats. Aquí s'hi inclou la necessitat de reconèixer la perspectiva política de la qual es parteix, així com que els judicis ètics són una part vàlida, ineludible i, de fet, desitjable d'una anàlisi econòmica. Aquest reconeixement s'ha convertit ja en el lloc de trobada de tota l'economia feminista. En un nivell col·lectiu, cal localitzar la posició de les dones (o persones) de les quals s'està parlant, quina posició de poder o de no poder ocupar pel que fa a qui parla d'elles. Així, podrem identificar el risc implícit de qualificar l'altre col·lectiu com «un altre» homogeni, i atorgar-li un paper passiu d'objecte d'estudi, o d'apropriar-nos de la visió de qui té menys poder, això és, de negar els seus punts de vista específics. En un nivell d'anàlisi, els coneixements situats impliquen una necessària contingència i, per tant, una renúncia a donar respostes vàlides a través del temps i de les cultures.

L'economia feminista de la ruptura proposa reconèixer les nombroses diferències que existeixen entre les dones, la qual cosa suposa desplaçar el problema del gènere a la «il·limitada» construcció-reconstrucció de models inestables de subjectivitat que inclouen, al costat d'altres atributs culturals, l'experiència real de les diferències sexuals. Per tant, el femení, com el masculí, dintre de la mateixa relació dinàmica de poder entaulades entre homes i dones, es creua amb altres referents simbòlics en la constitució de la pròpia subjectivitat. Aquest anti-essencialisme, contrari a la uniformitat de la feminitat com a nova forma de dominació cultural, s'obre a la lliure expressió de les diferències reals entre les dones, i permet recombinacions diverses com l'encarnada, per exemple, en una «feminista lesbiana negra». Fa possible, en suma, l'anàlisi reconstructiva crítica del caràcter complex de les diverses relacions de poder que ens travessen a homes i dones, atenent no solament qüestions de gènere i sexualitat, sinó, també, d'ètnia, cultura, religió, llengua, nacionalitat i, fins i tot, de situació socioeconòmica particular. Aquest feminisme deconstructivista se centra en «les subjectivitats encarnades», i recupera, així, les esferes femenines tradicionalment injuriades i fora de l'anàlisi econòmica: la subjectivitat, els cossos, la sexualitat, els aspectes... Es tracta d'un feminisme que ens reenvia al tema foucaultà de la «reivindicació del cos contra el poder, la salut contra l'economia, el plaer contra les normes morals de la sexualitat, del matrimoni, del pudor» (Foucault, 1988: 112). És un feminisme que assumeix que mancava «de model, tan sols serem esdevenir, procés. Resistint al gènere, homes i dones podrem esdevenir autèntics subjectes. Però, per a això, cal acabar d'assumir una nova temporalitat històrica, oberta, plural, i multidireccional. És imprescindible, abans de res, que, des de les

nostres diferències, assagem noves formes de retrobar-nos i reapropiar-nos en el passat per projectar-nos cap a un futur absolutament indeterminat» (Vidal, 2006: 108).

En aquest sentit, l'economia feminista de la ruptura constitueix una perspectiva alternativa, que intenta donar «una reconceptualització d'«allò econòmic» que vagi més enllà dels marcs que estan implícitament o explícitament basats en els mercats o derivats» (Beasley, 1996: 99). Això implica descentrar els mercats i que deixin d'encarnar la normativitat i la norma per mesurar la rellevància econòmica. Això no ocorre en l'economia feminista de la conciliació, ja que els mercats romanen inqüestionables i continuen sent l'element privilegiat d'anàlisi, encara que això passa de forma més subtil que en l'economia del gènere. El terme normatiu no perd la seva centralitat en les anàlisis pròpies de l'economia feminista de la conciliació. El centre discursiu continua sent l'esfera monetitzada —la del públic, la de l'operació del capital, la masculinitzada—, mentre que la resta d'elements «no perden la seva condició perifèrica —el privat, el no específic del capital, el feminitzat—. La retenció de la prioritat mercantil ocorre per tres vies fonamentals: el tipus de preguntes realitzades evidència una preocupació principal pels processos mercantils; la metodologia utilitzada es deriva de la desenvolupada per analitzar les esferes monetitzades, i, finalment, no es qüestiona la significació i normativitat dels mercats i les experiències masculines, que continuen sent la norma per la qual es mesura la desviació dels altres femenins. Tot això pot tenir com a resultat que les relacions de gènere es perdin de vista i passin a ocupar un lloc secundari en l'anàlisi» (Pérez Orozco, 2007: 141). En paraules de Cameron i Gibson-Graham (2003: 14), sobre l'economia femenina de la conciliació, en romandre «dintre d'una concepció binària de les activitats econòmiques (mercat/masculinitzat i llar/feminitzat, etc.), els sectors «afegits», a pesar de ser reconeguts i comptabilitzats, continuen estant atrapats en la posició subordinada, menysvalorada/desvaloritzada pel que fa a l'economia «central»».

Bibliografia

- ADÁN, Carme (2006). *Feminismo y conocimiento*. La Corunya: Spiralia Ensayo.
- BEASLEY, Christine (1994). *Sexual economyths: conceiving a feminist economics*. Singapur: St. Martin's Press.
- (1996). «Charting an/other direction? Sexual economyths and suggestions for a feminist economics», *Australian Feminist Studies*, 11, 23: 99–113.
- BECKER, Gary Stanley (1981). *A treatise on the family*. Harvard University Press.
- (1983). *El capital humano: Un análisis teórico y empírico referido fundamentalmente a la educación*. Madrid: Alianza.

- BOURDIEU, Pierre (2000). *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama.
- CAMERON, Jenny; Katherine GIBSON; Julie GRAHAM (2003). «Feminizing the economy: Metaphors, strategies, politics», *Gender, place and culture*. <www.communityeconomies.org/papers/rethink/rethinkp4feminizing.pdf>.
- CARRASCO, Cristina (1991). *El trabajo doméstico y la reproducción social*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- [dir.] (2001). *Tiempos, trabajo y género*. Barcelona: Publicaciones de la Universidad de Barcelona.
- CARRASQUER OTO, Pilar; Teresa TORNOS; Elisabet TEJERO ; Alfonso ROMERO (1998). «El trabajo reproductivo», *Papers. Revista de Sociologia*, 55: 95–114.
- COLEMAN, Margaret (1999). «Labour force participation», a: Janice PETERSON; Margaret LEWIS [eds.]. *The elgar companion to feminist economics*. Aldershot: Edward Elgar.
- FOUCAULT, Michel (1988). *Nietzsche, la genealogía, la historia*. València: Pre-Textos.
- HARAWAY, Donna Jeanne (1991). *Ciencia, cyborgs, mujeres: la reivindicación de la naturaleza*. Madrid/València: Cátedra / Instituto de la Mujer.
- (1999). «Las promesas de los monstruos: una política regeneradora para otros inapropiados/bles», *Política y Sociedad*, 30: 121–163. Madrid.
- (2000). *How like a leaf: an interview with Thyrza Nichols Goodeve / Donna Haraway*. Londres: Routledge.
- HARDING, Sandra (1993). *Ciencia y feminismo*. Madrid: Morata. Traducció de la 5a edició en anglès.
- (1994). «¿Existe un método feminista?», *La mujer y la ciencia. Cuadernos para el debate*. Madrid: Centro de Estudios y Documentación.
- (1998). «Can men be subjects of feminist thought?», a: DIGBY, T. [ed.]. *Men doing feminism*. Londres: Routledge.
- HARTSOCK, Nancy (1996). «Postmodernism and political change: issues for feminist theory», a: HEKMAN, Susan [ed.]. *Feminist interpretations of Michel Foucault*. Pennsilvània: Penn State Press.
- (1998). *The feminist standpoint revisited and other essays*. Oxford: Westview.
- HEKMAN, Susan (1990). *Gender and knowledge. Elements of a postmodern feminism*. Cambridge: Polity Press.
- HIRATA, Helena; Danièle KERGOAT (2000). «Una nueva mirada a la división sexual del trabajo», a: MARUANI, Margaret; Chantal ROGERAT; Teresa TORNOS [dirs.]. *Las nuevas fronteras de la desigualdad*. Barcelona: Icaria.
- LAUFER, Jacqueline; Catherine MARRY; Margaret MARUANI (2005). «Introducción», a: LAUFER, Jacqueline; Catherine MARRY; Margaret MARUANI [eds.] (2005).

- El trabajo del género. Las ciencias sociales ante el reto de las diferencias de sexo.*
París: Éditions La Découverte.
- LONGINO, Helena (1990). *Science as social knowledge*. Nova Jersey: Princeton University Press.
- MINCER, Jacob (1962). «Labour force participation of married women: a study of labour supply», a: LEWIS, H. Gregg [ed.] (1962). *Aspects of labour economics*. Princeton: Princeton University.
- NELSON, Lynn Hankinson (1990). *Who knows. From Quine to a feminist empiricism*. Filadèlfia: Temple University Press.
- PATEMAN, Carole; Elisabeth GROSS [eds.] (1986). *Feminist challenges: social and political theory*. Sydney: Allen and Unwin.
- PÉREZ OROZCO, Amaia (2006). «Amenaza tormenta: la crisis de los cuidados y la reorganización del sistema económico», *Revista de Economía Crítica*, 5: 7–37.
- (2007). *Perspectivas feministas en torno a la economía: el caso de los cuidados*. Madrid: Consejo Económico y Social.
- PICCHIO, Antonella (1992). «El trabajo de reproducción, tema central en el análisis del mercado laboral», a: BORDERÍAS, Cristina [ed.]. *Las mujeres y el trabajo, rupturas conceptuales*. Barcelona: Fuhem.
- POLACHEK, Solomon (1975). «Discontinuous labour force participation and its effect on women's market earnings», a: LLOYD, Cynthia [ed.]. *Sex, discrimination, and the division of labour*. Nova York: Columbia University Press.
- (1979). «Occupational segregation among women: theory, evidence and a prognosis», a: LLOYD, Cynthia; Emily ANDREWS; Curtis GILROY [eds.]. *Women in the labour market*. Nova York: Columbia University Press.
- RICH, Adrienne (1980). «Heterosexualidad obligatoria y existencia lesbiana», *Nosotras*, 3 (novembre 1985): 5–34.
- VIDAL, Rafael (2006). «Discurso feminista y temporalidad. La descomposición post-moderna de las identidades de género», *Sistema: Revista de Ciencias Sociales*, 194: 95–108.